

מצבה

לאילן גור זאב

וזר (אנתולוגיה) מפתביו על קברו

תום נבון | איורים: תום נבון ותומר זית

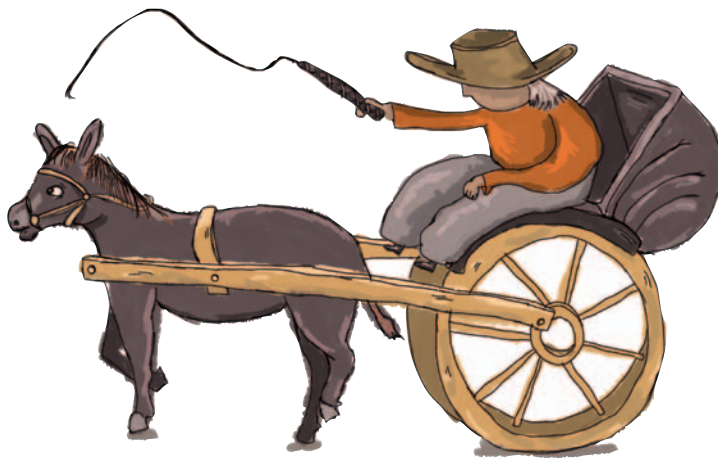
אילן גור זאב נחשב בדרך כלל כמי שנמנה על הזרם הפוסט-מודרניסטי בישראל. אולם הוא היה מעל לכל הומניסטי: מאמין גדול בקדושת האדם. אמונה זו היתה חזקה אצלו יותר מכל מסגרת מחשבתית או אופנה אקדמית. היא שהובילה אותו להכרה שההשקפה השוללת את זכות קיומה של מדינת ישראל, הרווחת בחוגים פוסט-מודרניסטיים בארץ ובעולם, איננה הומניסטית כל עיקר

צילתי לראשונה לכתביו של אילן גור זאב עת התגייסתי לצה"ל, בשנת 2002. הייתי נתון אז במערבולת רעיונית ורגשית, בין ההשקפה ההומניסטית עליה חונכתי לבין הממדים הכוחניים, ההיררכיים והדכאניים שבשירות הצבאי; בין ההשקפה הציונית שעל ברכיה גדלתי, לבין הכורח להיות שותף בעקיפין למעשי אלימות וכיבוש בשמה. ספרו של אילן, "פילוסופיה, פוליטיקה וחינוך בישראל" (אוניברסיטת חיפה/זמורה-ביתן, 1999), נגע בנימי ההתחבטויות שלי. כתבתי לו. והוא ענה לי: "הדיאלקטיקה שנחשפת מהדילמה שבפניה אתה עומד היא אכן מהותית ל'מצב הישראלי', אבל גם לעמידה הכללית, העקרונית יותר, של אדם המתעקש להיות הומניסט בעולם שבו האפשרויות המושגיות והנסיבות הפוליטיות כבר אינן פנויות למימוש הומניסטי. אנחנו בשלב היסטורי אחר. האם מכאן משתמע שמחויבותנו כהומניסטים הותרה? [...] אתה יכול לקיים את אחריותך גם בצבא, ובמיוחד בשעה שכזאת, ושם גם לקיים את הדיאלקטיקה בכך שתעצים

אילן עצמו
סירב להשלים
עם המסקנה,
שאליה
הגיעה בנייתוח
רציונאלי,
על-פיה חינוך
הומניסטי אינו
עוד מן האפשר

צילום: אוניברסיטת חיפה

רמת דיכוי ראשונה

אסכולת

פרנקפורט:

אסכולה פילוסופית וסוציולוגית שמקורה ב"מכון למחקר חברתי" בפרנקפורט. אנשי האסכולה שילבו יסודות מהגותם של מרקס ושל פרויד, ופיתחו תיאוריה ביקורתית ביחס לתרבות המערבית בעידן הקפיטליזם המאוחר. באסכולת פרנקפורט פעלו, בין השאר, מקס הורקהיימר, תיאודור אדורנו, הרברט מרקוזה, וולטר בנימין ואריך פרום.

הדיכוי מסדר שני הוא דיכוי אידיאולוגי, שבו המדכא מפעיל מניפולציות המתפעלות את המדוכא להזדהות עם המדכא, כלומר עם הערכים והאינטרסים שלו. [...] כאלה הם ביטויים אידיאולוגיים כמו לאומיות, 'יוזמה חופשית' ומרקסיזם. נגד הדיכוי האידיאולוגי אפשר לקוות להפעיל ביקורת אידיאולוגית, ולקומם את המדוכאים על מדכאיהם. [...] אבל ישנה רמה שלישית של דיכוי, [...] ובה מסתברת הקטגוריה 'דיכוי כבלתי רלוונטית: דיכוי בלא אישיות או זיהוי מעמדי של המדכא, דיכוי המצליח לגרום למדוכא לקבלו מתוך התמסרות והפנמה. דיכוי זה מותנה ב'הצטמצמות עולם השיח', בעיקור הממדים האנטגוניסטיים במרחב המובן מאליו ובפעולתם הבלתי מופרעת של מנגנוני הכוח במערכת. [...] דיכוי שחן הרמה השלישית [...] מתמוסס הניכור שהדיכוי מפיק, במקביל לטרנספורמציה של מבנה הנפש של המדוכא עד כדי כך, שלעולם הוא לא יוכל וגם לא ירצה למרוד במערכת. כאן מדובר בהנחלה של תשוקות חדשות, בחלוקה של צרכים, מחלות, רעלים ('תרופות') ורעלי-נגד, בייצורו של עולם סימבולי חדש המסתכם בכינונו של אדם חדש, שבעיקרון לא יוכל לרצות וליהפך לרפלקטיבי ולמשוחרר. במובלט

מאוד את ניסיונותיך לנהוג כאדם ראוי ומוסרי במסגרת הצבא". הנה, הפוסט ציוני לכאורה, לא העלה על דעתו לעודד השתמשות. בדברים הבאים אנסה לעמוד על מורכבות השקפתו של אילן על המחויבות ההומניסטית במציאות פוסט-מודרנית. בכך אני מבקש להוקיר את תרומתו של אילן לכל הממשיכים להיאבק על מימוש הומניסטי בשעה זו, להעמיד מצבה לזכרו, ולהניח "זר" (אנתולוגיה) מכתביו על קברו.

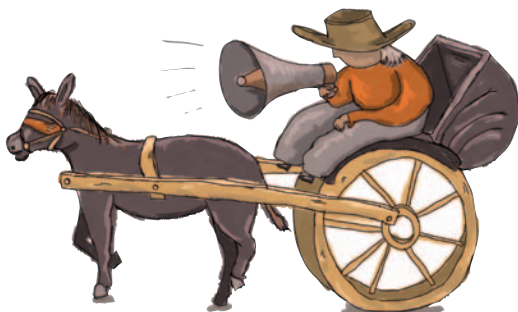
שלוש רמות הדיכוי

התרומה הראשונה והחשובה של אילן היתה "תרגום" הניתוח החברתי הביקורתי של אסכולת פרנקפורט לעברית ולהוויה הישראלית. מפעל זה בא לביטוי בעבודת הדוקטורט שלו, שראתה אור כספר "אסכולת פרנקפורט וההיסטוריה של הפסימיזם" (מאגנס, 1996). בספר מופיע הטקסט שהפך למכונן בניתוח המציאות של התנועות החלוציות המתחדשות: "כאן המקום להציג את תפיסת הדיכוי שלנו. לדעתנו דיכוי מסדר ראשון, פרימיטיבי, מתבטא בהפעלה של כוח גס כדי להפעיל את האחר בניגוד לתודעה ולאינטרסים שלו. נגד דיכוי כזה אפשר להתקומם במידה כזו או אחרת של הצלחה. אפשר, למצער, לקוות להשתחרר ממנו. בדיכוי מהסוג הזה מדוכא המדכא יותר ממי שהוא מדכא...".

אפשר להבין את התנועה ההיסטורית כולה כמובילה לגרסה חדישה זו של מעמד הר סיני, שאת קולותיו אנו רואים בהיחשפנו למכירות של תחתונים 'במבצע', לקלטות וידאו המציגות את המיסטיקה בכריכה אחת עם פורנוגרפיה בצבעים לוהטים ומוסיקה חתאימה וכיוצא באלו". (אסכולת פרנקפורט וההיסטוריה של הפסימיזם) אילן טבע כאן את המושג המקורי "שלוש רמות הדיכוי", מושג חיוני לניתוח העידן החברתי-כלכלי-פוליטי בו אנו מצויים. בעצם הקריאה של הקטע הזה יש משום שחרור, בלתי-אפשרי לכאורה, מרמת הדיכוי השלישית האופפת אותנו.

<<<

רמת דיכוי שנייה

תום נבון הוא חבר קיבוץ משעול, מחנך במכינה ע"ש רבין ורכז תוכנית החלוצי-בוגרי מכינות להגשמה משותפת // דוא"ל: tomnavon@gmail.com

הערצת **פוקו, דלז וז'יק**, התמלאות הכרס בכתבי אילן פפה וההתגייסות להגנה על זכותו של מוחמד רי להציג במודע מיצג כוזב של רצח עם בסרט 'ג'נין ג'נין? האם קיים חוט המחבר בין הרלטיביזם ההיסטורי [...] לבין] הקריאה השיטתית בשם האינטרסים של קורבנות הקולוניאליזם ל'אלימות שכנגד'?

[...] בתחילת מרס 2010 התקיים בבריטניה שבוע ההתנגדות למדינת האפרטהייד. לכבוד האירוע באו מישראל רבים מחברי לתיאוריה הביקורתית וחברו לפעילים פרוגרסיבים מכל העולם. האנטישמיות החדשה דוברת את עצמה דרכם. חוגגת את ניצחונה מתוך המזבח האנטי-ישראלי שעליו מועלית לעולה רוח היהדות המוצגת כאם-הגדולה של הקולוניאליזם המערבי [...]. "צליבתו מחדש של היהודי כישועה אקסטטית"

אילן גילה אומץ ביציאתו כנגד הזרם והאופנה הרווחת בתחומי, תחום הפדגוגיה הביקורתית בעולם. האומץ האינטלקטואלי והציבורי שלו ינק מתוך שני שורשים מהותיים בחייו, המשתרגים זה בזה: היהדות וההומניזם. השורש היהודי-העממי של אילן מסתתר מאחורי סגנונו המערב-אירופי המסורבל. אילן גדל בשכונה חליסה בחיפה ובקריית אתא, בן לפועל רביזיוניסט ניצול שואה. היהדות היתה עבורו לא רק ייעוד מוסרי אוניברסלי, אלא גם זהות ישראלית מושרשת. אפילו במבוא לספרו השנוי במחלוקת, "לקראת חינוך לגלותיות" (רסלינג, 2004), הוא כותב: "במקום זה אני חש באופן אישי קושי עצום משום שאני רואה עצמי גם כהומניסט, גם כיהודי דיאספורי, אך גם כישראלי עד מאוד, ולו אף בעל כורחי". למרות ביקורתו החריפה כנגד תופעות שונות במדינת ישראל הוא ציין ש"יש בה עדיין פוטנציאל הומניסטי ולא מעט שותרי טוב ויוצרים נפלאים". יכולתו של אילן שלא להיגרר לשלילה דוגמטית של מכלול ההווה הישראלית, אלא לזהות את המגמות הסותרות שבה,

פוקו, דלז, ז'יק:

שלושה מן ההוגים המרכזיים בזרם הפוסט-מודרניסטי.

חרושת התרבות:

מונח שטבעו מרקס הורקהיימר ותיאודור אדורנו, בספרם "הדיאלקטיקה של הנאורות" מ-1947. לתפיסתם, התרבות בעידן הקפיטליזם המאוחר הפכה לאחד מענפי התעשייה והייצור ההמוני, ואיבדה את הממדים האוטונומיים והביקורתיים שאפיינו אותה בתקופות קודמות.

אילן עצמו סירב להשלים עם המסקנה, שאליה הגיע בניתוח רציונלי, על-פיה חינוך הומניסטי אינו עוד מן האפשר. תרומתו המשמעותית היתה בכך, שעזר למחנך ההומניסט בישראל שלא להיות נאיבי. מחנך, או כל אדם המתמסר לתיקון חברתי, איננו יכול להיות רלוונטי בחברה שלנו אם אינו נותן דעתו על עולם השיח הפוסט-מודרניסטי הדומיננטי בעשורים האחרונים, ושואל: איך אפשר לחנך להומניזם במצב הפוסט-מודרני? אילן היה בן בית במבוך הפילוסופיה הפוסט-מודרנית, והקדיש מאמצים כדי להיות מורה למחנכים הנבוכים בו. אבל הוא לא ויתר על האדיאל ההומניסטי המודרניסטי שלו. בניתוח חד כתער הגיע למסקנה המיאישת, שבמכתב המצוטט לעיל: "האפשרויות המושגיות והנסיבות הפוליטיות כבר אינן פנויות למימוש הומניסטי." אך בהמשך המכתב בא האף-על-פי-כן הברנרי: "האם עלינו לנהוג באופן ראוי רק אם מובטחת לנו הצלחה, או, להצער, רלוונטיות? אברהם ידע מה עליו לעשות, לא רק במנותק משאלת ה'הצלחה' אלא אף מסוגיית ההצדקה או ערך האמת של ארגומנטים כאלה ואחרים. וכן איוב, וכן גם אדורנו בניסיונו לכתוב פילוסופיה אחרי אושוויץ. [...] כן, גם בהיעדר האלוהים, גם לאחר ששולחן ערוך לא מאחד את כל ישראל, גם לאחר התמוססות המיתוסים המכוננים של הציונות אפשר לנסות ולהיות לאדם שהייעוד היהודי מחייבו, מדיכונ, משגיבו. כן, יש עדיין מה להציל מ'ירושלים' ולהעביר ל'יבנה'."

המרד בפוסט-מודרניזם

זהו מרד באבסורד שבניסיון להיות הומניסטי בעולם פוסט-הומניסטי. אילן היה אדם מורד. הוא מרד גם בזרם הפוסט-מודרניסטי מתוכו צמת. הפרויקט המחקרי, הציבורי והחינוכי האחרון שלו היה מאבק נגד "האנטישמיות החדשה". פרי ביאורים זה של חוגי השמאל ה"מתקדמים" במערב ובישראל, החוברים לאידיאולוגיות הסטרואיסטיות החשוכות ביותר: "נשאל: האם קיימת עוצמה המחברת בין

מלכוד המחנך הנאור וה'אף-על-פי-כן' הברנרי

<<< תרומה שנייה ומרכזית היא בתחום העיסוק המרכזי של אילן - הפילוסופיה של החינוך. אילן ניסח בספרו "פילוסופיה, פוליטיקה וחינוך בישראל" את המלכוד שבו מצוי המחנך ההומניסטי בתנאי הדיכוי שמן הרמה השלישית, בסיטואציה הישראלית כיום: "הכוחות הנושאים, לכאורה, את דגל ה'קדמה' בישראל של היום מצויים במאבק כפול: נגד **חרושת התרבות**, הרציונאליות האינסטרומנטלית והיבטים דכאניים של הקדמה הטכנולוגית מזה, ונגד אלטרנטיבות פוסט-מודרניסטיות ופרה-מודרניסטיות [...] מזה. [...] הם נאבקים בשם תפיסות שמרניות של 'הומניזם' ו'קדמה' ולאור תפיסה בלתי עדכנית לגבי השליטה על המציאות ואופני הייצוג שלה, ומתעלמים מהשתנות התנאים המושגיים, החברתיים, הכלכליים, הטכנולוגיים והנפשיים [...]. המחנך ה'נאור' נמצא במלכוד: עליו להכריע להיות 'מחנך' או להיות 'נאור' [...]. אין הוא יכול להיות גם מחנך וגם נאור; אם יחנך להומניזם דוגמטי, לא יהיה עוד מחנך נאור, וגם אם יחנך באופן בלתי דוגמטי להומניזם, שאין לו תשובות ברורות ומוחלטות, ימצא עצמו בלתי משכנע, חסר השפעה, וכ'מחנך' הוא ייכשל." (פילוסופיה, פוליטיקה וחינוך בישראל).

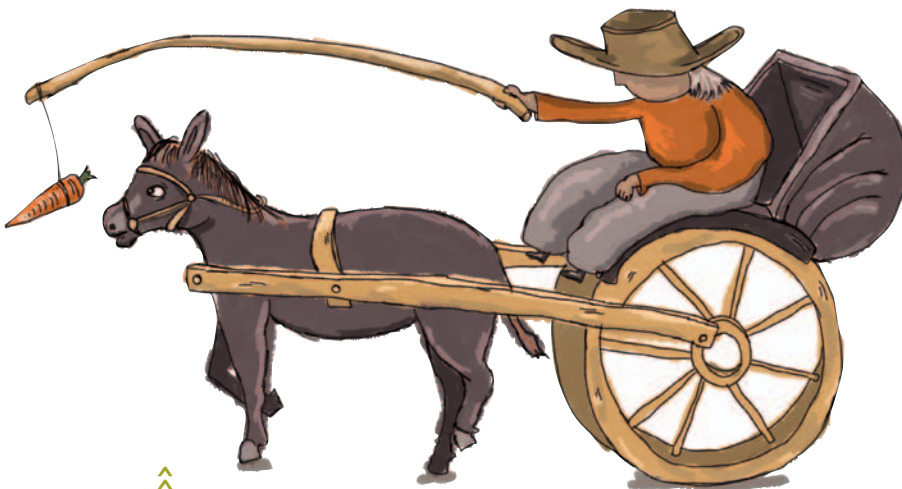
בניגוד לחשים שפניהם אל השמש העולה ושיש להם למען מה לחיות ולמות: לאומנות פונדמנטליסטית יהודית מזה, ולאומנות פלסטינית פונדמנטליסטית איסלאמית מזה. כל מחנה מתארגן לקראת קרב ההכרעה. (פילוסופיה, פוליטיקה וחינוך בישראל)

גם לאור הניתוח האכזר הזה, המשיך אילן לשאת את לפיד ה"אף-על-פי-כן" של ישראליות הומניסטית. מותו הפתאומי והכואב הוא אובדן של יצירה אינטלקטואלית עצומה, ושל עוד "תרומות" רבות שלא הספיק לתרום לנו. זהו גם אובדן של אדם יקר. כמה שנים לאחר המפגש הכתוב שלי עם אילן, זכיתי להכירו פנים אל פנים, כמורה שלי באוניברסיטת חיפה. במפגש עימו נוכחתי לדעת כי ההומניזם שלו לא היה רק רעיון פילוסופי, אלא גם יחס אנושי מלא חום ורוך. אהבת אדם. יהי זכרו ברוך. ///

נבעה לדעתי מההומניזם העמוק שלו. בניגוד לאותם הוגים "מתקדמים" שהגיעו עד כדי אנטישמיות אנטי ישראלית, אילן ראה בישראל מצב אנושי מורכב וסבוך. קדושת האדם והפוטנציאל האינסופי שלו עמדו אצלו מעל לכל דוגמה מחשבתית ולכן לא יכול היה להגיע לכדי שלייה של חברה שלמה. הוא נשאר ער להבדל שבין ביקורת הכיבוש לבין מתן הכשר לאלימות ולשקרים המתהדרים כ"התנגדות" לכיבוש.

צוואתו של אילן גור זאב

בישראל של ימינו נדמה לפעמים שאדם יכול להיחשב "ציוני" או "הומניסט", אך לא שניהם יחדיו. נדמה לי שאילן לא היה מגדיר עצמו כציוני, אך הוא בהחלט הצליח לאתגר את הדיכטומיה הזאת, ולהכיל את הצירוף "הומניזם ישראלי". בין כתביו מבצבצת האהבה ל"בית הנפלא והאיים הזה". ואת השאיפה לתקנו ולא לפרקו. נבואת הזעם שלו על עתידה של ישראל כחברה חילונית וליברלית צריכה לשמש אזוהרה וצוואה לכולנו במאבקנו על דמותה: החילונית הישראלית שהקימה את המדינה נמצאת בהתכנסות לפנימיות המבודדת של היחיד היצרן/צרכן. במקביל מתחזקת האלטרנטיבה הרוחנית, והיא כבר מתחילה לאיים על שליטתה הפוליטית של האליטה במרכזי הכוח כמו הפרלמנט, הצבא, האקדמיה והתקשורת. האגף הדתי-לאומי והחרדי צובר עצמה, והחילונית נדחקת. מי שמוכן להתבונן בנתונים הדמוגרפיים של הקבוצות הדתיות-לאומיות והפונדמנטליסטיות בחלק היהודי ובחלק הפלסטיני חייב להביא בחשבון, שבתוך דור אחד עשויות קבוצות אלו להגיע לעמדה של רוב דמוגרפי בישראל. [...] במציאות זו, הפוסטמודרניזם והחומרנות התועלתנית של החברה החילונית לא יוכלו וגם לא ירצו להוליד את רוח הקרב על זהותה של ישראל ועל עתיד החילוני. נשארים שני כוחות עיקריים הששים אלי קרב,

↑
↑
↑
רמת דיכוי שלישית

לקריאה נוספת:

אילן גור-זאב, **אסכולת פרנקפורט וההיסטוריה של הפסימיזם**, הוצאת הספרים ע"ש י"ל מאגנס, האוניברסיטה העברית, ירושלים תש"ס
אילן גור-זאב, **פילוסופיה, פוליטיקה וחינוך בישראל**, אוניברסיטת חיפה/זמורה ביתן 1999
אילן גור-זאב, **'צליבתו מחדש של היהודי כישועה אקסטטית'**, ארץ אחרת, גיליון 55, מרץ 2010